SUBJEKTIVNÍ BLAHOBYT V ČESKÉ REPUBLICE A STŘEDNÍ EVROPĚ: MAKRO- A MIKRO-DETERMINANTY

Jiří Večerník, Sociologický ústav AV ČR*

Úvod

Dvacetiletí od konce komunistických režimů ve střední a východní Evropě je příležitostí podívat se zpět na proběhlý vývoj, včetně změn v životní úrovni domácností a spokojenosti lidí. V moderní ekonomii se stále častěji používají subjektivní indikátory blahobytu pro zodpovězení otázek týkajících se vztahu ekonomické prosperity a lidského štěstí. S ohledem na proběhlou postkomunistickou transformaci můžeme tyto otázky upřesnit pro období a zemi. Zásadní význam zde má propojení makro- a mikro-pohledu, analýza souvislostí mezi ekonomickým vývojem na straně jedné a situací domácností a její reflexí na straně druhé. Disponibilní data dovolují, abychom odpověděli – v mezinárodním srovnání středoevropských zemí a v rozlišení dekád – na tyto otázky:

- Jak se vyvíjela osobní spokojenost v uplynulých dvaceti letech v těchto zemích a jaké je v tomto ohledu specifické postavení České republiky?
- Jaká byla – v makro-pohledu – v jednotlivých zemích souvislost mezi vývojem ekonomické výkonnosti na straně jedné a změnami v osobní spokojenosti na straně druhé?
- Jak silně byl – v mikro-pohledu – pocit osobní spokojenosti asociován s příjmy domácností a jejich dalšími objektivními charakteristikami, a jaký díl variance uvedených pocitů jimi můžeme v jednotlivých zemích vysvětlit?
- Jak se – opět v mikro-pohledu – utváří souhrnný pocit osobní spokojenosti z dílčích subjektivních hodnocení a rysů chování a specificky pak, jak se na něm podílí hodnocení práce a zdravotního stavu?
- Jaký byl vliv ekonomické výkonnosti země a individuálních charakteristik na osobní spokojenost v jednotlivých zemích a jak se v průběhu zkoumaného období měnil jejich poměr?

Tyto otázky jistě nejsou nové a mnoho informací už bylo doposud shromážděno. Protože se zaměřujeme na tranzitivní země, specificky by nás mělo zajímat, zda byl pokles hospodářského růstu v prvních letech transformace provázen snížením

* Tento výzkum byl podpořen projektem GAČR P404/11/1521 „Životní podmínky a spokojenost domácností v zemích SVE: propojení objektivních a subjektivních indikátorů“. Poděkování patří PhDr. Martině Mysíkové, PhD. za metodologickou spolupráci a dvěma anonymním recenzentům PE za cenné připomínky.

subjektivního blahobytu a do jaké míry byl tento pokles kompenzován získanou svobodou a novými příležitostmi. S tím souvisí otázka, zda se tranzitivní země již přiblížily k západnímu standardu z hlediska vztahu mezi hospodářským růstem a subjektivním blahobytem. Aktuální výzvy k takovému výzkumu rovněž přináší probíhající ekonomická recese ohledně jejích dopadů do životních podmínek a rozpočtů rodin, a v návaznosti pak do celkové osobní spokojenosti.

V návaznosti na předchozí – převážně přehledový a metodologický – článek k tématu subjektivních indikátorů blahobytu (Večerník, 2012) se pokoušíme odpovědět na uvedené otázky. Zaměřujeme se na vliv ekonomické transformace na spokojenost v dlouhodobém horizontu, který dovolují pokrýt data European Values Study shromážděná v období 1991–2008. Tento – na rozdíl od předchozího převážně empirický a analytický – článek je uspořádán následujícím způsobem. V první části uvádíme stručný přehled datových zdrojů a jejich dosavadní zpracování týkající se tranzitivních středoevropských zemí v ekonomické a socio-ekonomické literatuře. Hlavní je pak druhá část, ve které předkládáme podrobnější analýzy dat European Values Study za sedm středoevropských zemí (včetně rozlišení východního a západního Německa). V závěrečné diskusi rovněž uvádíme údaje z jiných zdrojů týkajících se vývoje po roce 2008.

1. Dosavadní analýzy vlivu transformace na osobní spokojenost

V předchozím článku (Večerník, 2012) byly popsány souhrnné koncepty životních podmínek a subjektivního blahobytu a také uvedeny zdroje dat a informací o sociálně-ekonomické situaci a jejím vnímání v České republice. Bylo konstatováno, že pokud jde o míru datového pokrytí naší společnosti z hlediska „vícerozměrného blahobytu“, nedosahuje zdaleka úrovně vyspělých západních zemí. To se týká nejen souhrnných sociálních zpráv, které jsou jinak v západních zemích běžné, ale také podrobnějších analýz subjektivních indikátorů blahobytu, kde jsou data na úrovni domácností k dispozici již od roku 1991.

Pokud jde o počátky komparativního výzkumu v této oblasti, zjišťování subjektivních indikátorů ve středoevropských – i dalších – tranzitivních zemích se ujali spíše zahraniční než domácí badatelé. Prvními z nich byli Christian Haerpfer a Richard Rose, kteří nechali v roce 1991 shromáždit dotazníková data výzkumné řady *New Europe Barometer* (dále NEB). Již předtím byl (v září 1990) sebrán výzkum *World Values Survey* (dále WVS) a brzy nato (v polovině roku 1991) rovněž výzkum *European Values Study* (dále EVS).

Zatímco počáteční roky transformace jsou v datech vícekrát zachyceny, informace o vývoji subjektivních indikátorů v průběhu 90. let jsou mnohem řidší. Nabídka výzkumů je hojná až za období po roce 2000. V rámci mezinárodních vědeckých sítí jsou – kromě zmíněných výzkumů WVS/EVS – příslušné otázky kladeny v rámci výzkumů *European Social Survey* (dále ESS) prováděných od roku 2002 každé dva roky. Pokud jde o instituce spojené s Evropskou komisí, Česká republika byla zahrnuta do pravidelných průzkumů *Eurobarometru* počínaje rokem 2001. Kromě toho v letech 2003 a 2007 a 2012 provedla agentura EU Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound) se sídlem v Dublinu výzkumy *European Quality*

of Life Survey (dále EQLS). Evropská banka pro rekonstrukci a rozvoj (EBRD) uskutečnila v letech 2006 a 2010 výzkum *Life in Transition* ve 30 tranzitivních a několika vyspělých zemích.

Všechny výše uvedené zdroje byly v různé míře využity pro popis a analýzu subjektivních indikátorů spokojenosti z hlediska jejich vývoje a faktorů v desítkách článků a studií zahraničních autorů. Pokud jde o zaměření na dopad transformace na tyto indikátory, příslušné analýzy se objevily až po roce 2000. Uveďme zde alespoň některé z nich.

Na základě výzkumů NEB Bernd Hayo a Wolfgang Seifert (2003) zjistili, že ekonomický blahobyt sice vysvětluje významnou část variability celkové osobní spokojenosti, ale že stále trvá značný rozdíl mezi vývojem makroekonomických ukazatelů a deklarované úrovně spokojenosti. Stejného zdroje pro toto období využila také Lena Malešević Perovic (2008), která zjistila, že klíčové makroekonomické veličiny mají pro subjektivní blahobyt v tranzitivních zemích zásadní význam. Růst HDP a míra nezaměstnanosti byly identifikovány jako významné faktory, důležitější než inflace.

John Helliwell (2002) připojil k makro-datům rovněž individuální data z výzkumů WVS z počátku a poloviny 90. let. Cílem jeho analýz bylo nalézt určující faktory rozdílů subjektivního blahobytu ve velkých regionech jako je Skandinávie, východní Evropa, země bývalého Sovětského svazu a Asie. Ohledně tranzitivních zemí zjistil, že subjektivní blahobyt je extrémně nízký ve východní Evropě a v zemích bývalého Sovětského svazu, přičemž situace se od roku 1990 dále zhoršila. Na rozdíl od uvedených nástupnických zemí nebyl zjištěn žádný významný negativní dopad transformace ve východoevropských zemích.

Důležité příspěvky k poznání vývoje a faktorů subjektivního blahobytu v „rozšířené Evropě“ jsou též založeny na výzkumech EQLS, které byly publikovány nejprve ve výzkumné řadě studií o kvalitě života v Evropě vydávané agenturou Eurofound, později pak v odborných statích. Jan Delhey (2004) zjistil, že většina obyvatel přistupujících zemí EU je více „materialisticky“ orientována než občané EU-15. V návaznosti na tuto studii Petra Böhnke (2005) potvrdila nižší úroveň osobní spokojenosti v nových členských a kandidátských zemích a silnější korelaci mezi spokojenosti a ekonomickou úrovní v nových členských zemích oproti EU-15.

Carola Gruen a Stephan Klasen (2005) dospěli v analýze dat WVS a EVS z let 1990–1999 k závěru, že ani po 15 letech nedosahuje většina z tranzitivních zemí úrovně blahobytu z počátku reforem, ať už měřeného příjmy nebo subjektivní ukazateli. Neúspěch v zajištění lepšího materiálního blahobytu kontrastoval se zásadním zlepšením v oblasti politických svobod. Autoři očekávají, že negativní vliv transformace bude překonán až ve vzdálené budoucnosti. Nicméně pečlivější pohled do dat použitých autory nasvědčuje víceméně souběžnému poklesu deklarované míry štěstí v tranzitivních a netranzitivních zemích.

Peter Sanfey a Utku Teksoz (2007) interpretovali data WVS za období 1990–2002 ve 12–19 tranzitivních zemích (jejich počet se měnil podle zapojení zemí do jednotlivých vln sběru dat). Zatímco transformace přinesla mnoha lidem trpké zkušenosti, data současně ukazují, že „spokojenost se životem se ve většině případů navrátila téměř

na před-transformační úroveň“ (s. 707). Díky institucionální přestavbě a růstu HDP zapůsobila transformace na zlepšení osobní spokojenosti v pozdějším období. Tento indikátor přitom dosahuje nejvyšší úrovně v zemích, kde jsou uplatněny moderní standardy ekonomické správy a kde je sociální nerovnost malá.

Richard A. Easterlin (2009) použil sloučená data WVS-EVS pro analýzu změn subjektivního blahobytu v obdobích 1990–1991 a 1998–1999, na jejichž základě potvrdil V-tvar vývoje osobní spokojenosti od počátku transformace, v souladu se závěry stati Sanfeyho a Teksoze. Všiml si, že kolaps ekonomické výkonnosti a zaměstnanosti v evropských tranzitivních zemích urychlil pokles osobní spokojenosti. Zlepšení ekonomické situace spokojenost sice opět zvedlo, avšak nikoli úměrně. Autor odkazuje na psychologický jev zvaný averze vůči ztrátě (loss aversion), tj. fakt, že lidé připisují mnohem větší váhu ztrátě než zisku (Tversky a Kahneman, 1991).

Stefano Bartolini, Małgorzata Mikucka a Francesco Saraccino (2012) použili data ESS pro porovnání výpovědní schopnosti vývojových trendů HDP a sociálního kapitálu pro odhad změn subjektivního blahobytu v transformujících se zemích. Zjistili, že HDP je jeho velmi důležitým, nikoli však hlavním faktorem. Ve střednědobém horizontu je korelace subjektivního blahobytu s HDP stejně silná jako korelace se sociální důvěrou. I v zemích, kde jsou materiální aspekty blahobytu extrémně silné, zůstává důvěra silným prediktorem vývoje osobní spokojenosti. Nicméně v krátkodobém horizontu není vztah mezi důvěrou a subjektivním blahobytem natolik silný, aby potlačil prvořadý význam HDP.

Ekaterina Selezneva provedla meta-analýzu 70 studií o subjektivním blahobytu z hlediska vlivu příjmů, práce a rodiny, se zvláštní pozorností věnovanou transformujícím se zemím (včetně latinskoamerických). Hlavní specifika tranzitivních zemí vůči vyspělým jsou výsledkem nejistoty a rychle se měnících podmínek v těchto zemích. Proto je pro hodnocení úspěšnosti sociálně-ekonomických politik třeba odlišovat indikátory štěstí a osobní spokojenosti. Zajímavé je zjištění autorky, že „jevy, které byly často považovány za transformační, se dnes mohou objevit i v rozvinutých zemích v důsledku ekonomické krize nebo šoků“ (Selezneva, 2011, s. 148).

Ve výzkumu subjektivního blahobytu přitahuje ze středoevropských zemí zvláštní zájem bývalé východní Německo a postup sbližování jeho ukazatelů se západním Německem. Sjednocení po desítky let rozdělené země je jedinečným živým experimentem úspěchů a neúspěchů transformace v mnoha aspektech, včetně subjektivního blahobytu. Hlavním zdrojem dat je německý socio-ekonomický panel (SOEP 2013), který byl poprvé sebrán v bývalé NDR v červnu 1990. Jeho data byla použita v mnoha studiích, z nichž některé se zabývaly problémem, jaký druh příjmu rozhoduje o osobní spokojenosti (absolutní nebo relativní), popřípadě zda platí teze o příjmovém přizpůsobení.

Richard A. Easterlin a Anke C. Plagnol (2008) zjistili, že zatímco bezprostředně po sjednocení Německa byla spokojenost pozitivně ovlivněna růstem příjmů, později nad ním převážily problémy nezaměstnanosti. Argumentují, že důležitý je relativní příjem, oproti Paulu Frijtersovi et al. (2004a, 2004b), kteří považují za hlavní determinantu jeho absolutní výši. Stefano Bartolini, Ennio Bilancini a Francesco Sarracino (2011) ukázali, že absolutní příjem, příjmové relace a sbližování příjmů predikují významné změny subjektivního blahobytu pouze odděleně. Když se propojí, pozitivní

změna daná růstem příjmů je ze tří čtvrtin odčerpána negativním efektem příjmového znevýhodnění.

Výzkum v České republice je v dané oblasti zatím spíše sporadický. Dana Hamplová (2004) zkoumala vztah spokojenosti a rodiny na datech ISSP 2002. Zjistila, že život v páru je důležitější než úroveň vzdělání a že spokojenost s rodinou je mnohem silnějším faktorem spokojenosti než uspokojení z práce. Podobně zaměřila srovnání 21 evropských zemí na základě dat ESS 2002 (Hamplová, 2006). Tomáš Sirovátka a Steven Saxonberg (2011) použili dat ESS 2004 pro analýzu vztahů mezi spokojeností a fungováním sociálního systému. Osobní spokojenost je podle nich dána dostupností a dobrým výkonem veřejných statků a dále neformálními sociálními sítěmi. Mysíková a Večerník (2013) zkoumali spokojenost v zaměstnání na základě výzkumů ESS v evropských zemích a ukázali její pestrý obraz, na který nelze s úspěchem aplikovat jeden model.

Žádná z doposud provedených analýz nepoužila poslední výzkum EVS, který dovoluje pokrýt již téměř dvě dekády transformace a sledovat vývoj osobní spokojenosti v souvislosti s růstem HDP a charakteristikami jednotlivců a domácností na individuální úrovni. Analýzám vývoje v letech 1991–2008 je tedy věnována další, hlavní část tohoto článku.

2. Analýza dat European Values Study

Otázka na osobní spokojenost byla ve výzkumech EVS kladena v následujícím znění: „Když vezmete v úvahu všechny okolnosti, jak jste nyní spokojen(a) se svým životem?“ s možností volby na škále 1–10 od úplné nespokojenosti k úplné spokojenosti. Pro analýzy jsme vybrali tranzitivní země střední Evropy: Českou republiku, Maďarsko, Polsko a Slovensko a východní Německo – bývalou NDR. Pro porovnání – či jako „kontrolní“ soubory – pak používáme data za západního Německa a Rakouska. Výzkumné soubory zahrnují dospělé osoby ve věku od 17 let výše a pohybují se v počtech vesměs značně přesahujících 1000 dotazovaných osob. V některých zemích soubory v postupu času nabývaly na velikosti (Maďarsko, Polsko, Slovensko, Rakousko), v jiných se však zmenšovaly (Česká republika, východní a západní Německo).

Tabulka 1
Osobní spokojenost v letech 1991–2008 (průměrná skóre a index vývoje)

Země	Spokojenost (průměr z 1–10)			Změna spokojenosti v čase (index)		
	1991	1999	2008	1999/ 1991	2008/ 1999	2008/ 1991
Česká republika	6,8	7,1	7,2	1,03	1,02	1,29
Maďarsko	6,0	5,7	6,3	0,94	1,10	1,02
Polsko	6,5	6,4	7,2	0,98	1,13	1,44
Slovensko	6,8	6,0	7,3	0,89	1,21	1,19
Německo východní	6,7	7,2	6,2	1,08	0,87	1,38
Německo západní	7,2	7,7	7,3	1,07	0,95	1,17
Rakousko	7,8	8,0	7,6	1,03	0,94	1,09

Zdroj: European Values Study (vlastní výpočet). N=28 866.

Vývoj po roce 1990 se vesměs pozitivně odrazil v deklarované osobní spokojenosti v zemích Visegrádu a bývalé NDR, jakkoli nestejnou měrou (tabulka 1). V první dekádě došlo ke zlepšení pouze v České republice a bývalé NDR, ve druhé dekádě pak ve všech transformujících se zemích, s výjimkou území bývalé NDR, kde pozorujeme propad spokojenosti. Celkově se tak hladiny spokojenosti v tranzitivních zemích výrazně přiblížily Rakousku a západnímu Německu. K úplnému vyrovnání hladiny spokojenosti došlo v případě České republiky, Polska a Slovenska vůči západnímu Německu, naopak Maďarsko a bývalá NDR v úrovni zmíněného ukazatele zaostaly.

3.1 Osobní spokojenost a HDP (makropohled)

Na makroekonomické úrovni se klade otázka, jak se deklarovaný subjektivní blahobyt mění v souvislosti s výkonností ekonomiky, indikovanou zpravidla úrovní a vývojem HDP. S měřením HDP za výchozí roky transformace jsou jisté potíže, protože statistika komunistických zemí se od tohoto ukazatele distancovala. Nauro F. Campos a Fabrizio Coricelli shrnuli rozsáhlou literaturu k danému tématu a poukázali na pozůstávající nepřesnosti a mezery v našem poznání. Podle nich je zřejmé pouze to, že v prvních deseti letech transformace „produkce klesla bez výjimky v každé jedné zemi, přičemž dosažení původní úrovně trvalo déle, než se původně předpokládalo“ (Campos, Coricelli, 2002, s. 802).

Pokud jde o indikaci HDP za výchozí rok našeho srovnání, kterým je rok 1991, retrospektivní odhady byly provedeny několika institucemi, jejichž čísla se mírně liší. Zde používáme data publikovaná Světovou bankou, konkrétně ukazatel HDP na obyvatele korigovaný na paritu kupní síly a mezinárodní dolar v konstantních cenách roku 2005. Pokud jde o rozlišení východního a západního Německa, používáme jako pomůcku databázi ekonomických ukazatelů za spolkové země VGdL (Arbeitskreis, 2013), podobně jako badatelé v dané oblasti (Burda, Hunt, 2001; Ragnitz, 2009).

Graf 1
Korelace osobní spokojenosti s (ln) HDP

a) 1991

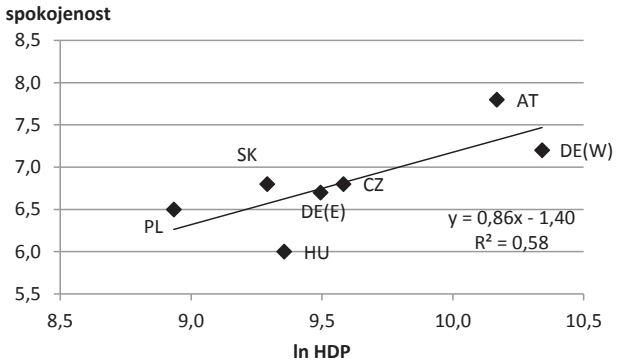

b) 1999

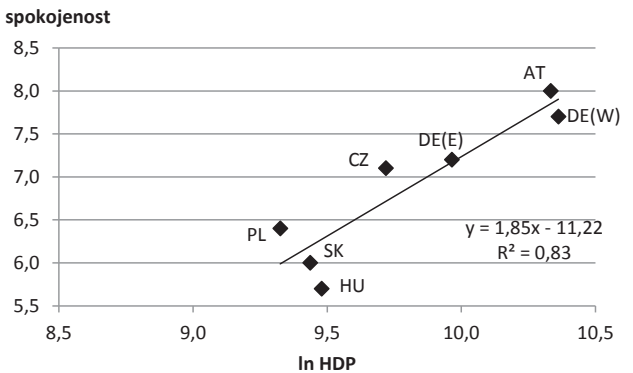

c) 2008

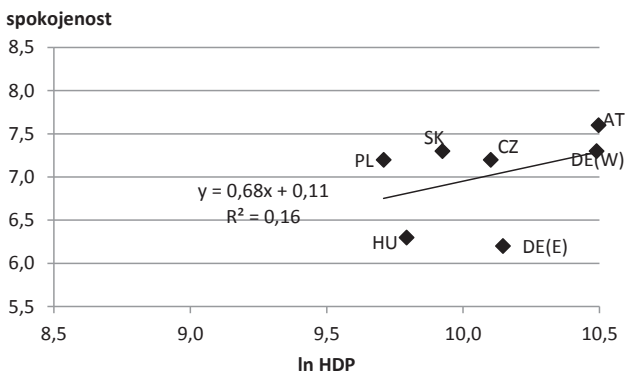

Zdroje: European Values Study 1991, 1999, 2008; Worldbank - Indicator Database (vlastní výpočet).

Poznámka: Osobní spokojenost je měřena na škále 1–10. HDP je uveden v logaritmické podobě. Obě stupnice jsou zafixovány, aby byly zřetelné posuny v ukazatelích. Hodnota x v rovnici označuje sklon vložené přímky. Hodnota R^2 označuje spolehlivost naměřeného vztahu.

Na počátku transformace se v příslušných zemích rozvinuly dvě protikladné tendence. Na jedné straně došlo k růstu cen a snížení zaměstnanosti, takže životní podmínky se pro značnou část populace ztížily. Na druhé straně se ale otevřely státní hranice a prosadily se občanské svobody, bylo umožněno podnikání a nové pracovní kariéry. Šlo o převratné a velmi rychle uskutečněné změny, které v myslích lidí do značné míry kompenzovaly nastalé materiální problémy. Neexistuje ovšem žádný způsob, jak tyto dva aspekty vývoje v analýze osobní spokojenosti odlišit. Nadšení z nově otevřených možností postupně vyprchávalo, takže význam materiálních podmínek pro pocit spokojenosti se později opět zvýšil.

Z hlediska vztahu deklarované osobní spokojenosti a HDP ukazují tři pozorované časové řezy založené na výzkumech EVS výrazně odlišné situace a velmi názorně ukazují proměnu tohoto vztahu (graf 1). V roce 1991 se tranzitivní země nacházely v poměrně kompaktním clusteru nižšího HDP i nižší spokojenosti, značně vzdáleném od lokace dvou srovnávaných západních zemí. Od jádra tohoto clusteru – tvořeného bývalým Československem a bývalou NDR – bylo vzdálenější Polsko, pro které byl odhadovaný HDP velmi nízký, avšak spokojenost poměrně vysoká. Naopak v Maďarsku byla spokojenost nejnižší, a to i přes úroveň HDP srovnatelnou se zmíněným „jádrem".

K roku 1999 se umístění tranzitivních zemí na škále osobní spokojenosti značně rozrůznilo a korelace mezi ní a HDP se tehdy prosadila nejsilněji. Obraz zjištěný k roku 2008 je však opět jiný. Všechny sledované tranzitivní země se přiblížily dvěma „kontrolním" západním zemím v ukazateli HDP a většina z nich se přiblížila těmto západním zemím i v ukazateli osobní spokojenosti, s výjimkou Maďarska a bývalé NDR. Sklon lineární závislosti se zmenšil na nejnižší hodnotu, stejně jako spolehlivost odhadu spokojenosti podle výše HDP vyjádřená ukazatelem R^2 v grafu. Regresní modely za roky 1991 a 1999 jsou podle F- testu významné, za rok 2008 nikoli. Jinými slovy, závislost osobní spokojenosti na ekonomické výkonnosti země se vytrácí, resp. pro daný rok vymizela.

3.2 Osobní spokojenost a příjem domácnosti (mikropohled)

Nyní již přecházíme od makroekonomické roviny HDP k mikroekonomické rovině příjmu domácnosti. Namísto země jako jednotky pozorování se jednotkou stává domácnost, jejíž charakteristiky sledujeme. Indikátor příjmu domácnosti není ovšem ve výzkumech EVS pojat standardním způsobem a tudíž není příliš vyhovující pro analýzy. Především chybí proměnná výdělku či osobního příjmu dotazovaného. Pokud jde o příjmy domácností, není k dispozici kontinuální proměnná příjmu, nýbrž můžeme pracovat pouze s proměnnou relativních příjmů domácností členěných na deset kategorií za roky 1991 a 1999 a dvanáct kategorií za rok 2008. Skutečnost, že příjem domácnosti nemá podobu metrické proměnné, nedovoluje přepočíst jej na ekvivalentní jednotky beroucí v úvahu velikost a složení domácnosti. Navíc v datech za rok 1991 dokonce chybí údaj o počtu osob v domácnosti.

Tabulka 2
Determinace osobní spokojenosti relativním příjmem domácnosti v letech 1991–2008: výsledky regresní analýzy OLS (R^2*100)

Země	Relativní příjem domácnosti			.. a počet osob v domácnosti		.. nebo: a odmocnina z počtu osob	
	1991	1999	2008	1999	2008	1999	2008
Česká republika	1,0	3,4	3,5	3,2	3,8	3,2	3,8
Maďarsko	2,8	13,6	5,5	13,0	5,5	13,3	5,6
Polsko	3,9	6,6	2,8	7,1	3,6	7,1	4,0
Slovensko	0,9	4,3	5,3	4,2	6,2	4,2	6,2
Německo východní	0,3	2,2	13,1	3,7	12,8	3,7	12,8
Německo západní	2,8	1,1	5,0	1,4	5,3	1,3	5,4
Rakousko	1,0	1,0	4,7	1,2	5,5	1,3	5,6

Zdroj: European Values Study (vlastní výpočet). N=25382. Podle F-testů jsou modely statisticky významné.

Samotný vliv příjmu na osobní spokojenost měříme koeficientem determinace vycházejícím z regresní analýzy, kde je příjem domácnosti jedinou vysvětlující proměnnou (tabulka 2). V dalších sloupcích tabulky jsou uvedeny výsledky regrese zahrnující navíc jednak počet osob v domácnosti, jednak odmocninu z tohoto počtu. Druhý postup bere v úvahu „úspory z rozsahu“, které přináší hospodaření ve větších domácnostech. Na rozdíl od přepočtu příjmů na osobu se ve dvoučlenné domácnosti příjem dělí pouze koeficientem 1,41, v tříčlenné 1,63, ve čtyřčlenné 2 atd. Jde o adjustaci příjmů domácností běžně používanou ve studiích OECD (2008, 2011). Jelikož ovšem kategorizovanou proměnnou relativních příjmů domácností z dat EVS nelze tímto způsobem upravit přímo, doplnili jsme regresi alternativně počtem členů domácnosti či jeho odmocninou.

Výsledky analýzy ukazují, že příjem domácnosti je pro osobní spokojenost proměnnou sice (až na výjimky) statisticky významnou, většinou velmi slabě působící. Procento variance spokojenosti vysvětlené příjmy za rok 1991 se v bývalé NDR dokonce blíží nule. Právě v uvedené zemi však v roce 2008 dosahuje efekt příjmu nejvyšší úrovně, což indikuje zásadní posun od ocenění svobody v prvních letech po sjednocení k prioritě životní úrovně v dalším období. Postupem času ovšem vliv příjmu na spokojenost mírně stoupl ve všech zemích, s výjimkou Polska. Rozdíly mezi zeměmi však zůstávají značné, stejně jako výkyvy v čase, což nasvědčuje ne zcela spolehlivému měření příjmu pomocí hrubě kategorizované proměnné.

Na základě jiných srovnání, která zabírají mnohem větší okruh zemí a tedy i velký rozptyl příjmů se soudí, že vliv příjmů na subjektivní blahobyt je vyšší v zemích s nižším HDP na obyvatele (Stanca, 2010). Carol Grahamová (2009) však tvrdí, že silnější vazba mezi příjmy a subjektivním blahobytem existuje jak v chudších zemích, ve kterých se lidé snaží uspokojit základní potřeby, tak v bohatších zemích, kde jsou dotazovaní buď v lepší pozici, aby si bohatství užili, anebo si jsou lépe schopni porovnat svoji životní úroveň s ostatními lidmi.

Uvedená ambivalence týkající se vlivu příjmů na osobní spokojenost je patrná i z výsledků našich analýz, podle kterých není žádný systémový rozdíl mezi zeměmi tradičního kapitalismu a těmi, které prošly komunismem. Po bývalé NDR je to – byť se značným odstupem – kupodivu západní Německo, kde je efekt příjmu pro subjektivní blahobyt též větší než v jiných zemích. Uvedené zjištění tedy zase odkazuje na národní mentalitu spíše než na vliv ekonomické vyspělosti a nedokládá tudíž často zmiňovaný přechod nejvyspělejších zemí k post-materialismu podle konceptu „tiché revoluce" Ronalda Ingleharta (1977).

3.3 Osobní spokojenost a další objektivní charakteristiky

Jestliže je vysvětlující schopnost příjmu domácností povětšinou slabá, které další objektivní charakteristiky tedy hrají roli v determinaci subjektivního blahobytu? Abychom odpověděli na tuto otázku, přidali jsme do analýzy další proměnné charakterizující dotazované osoby a jejich domácnosti: pohlaví, věk, vzdělání, postavení v zaměstnání, rodinný stav a počet dětí (daná proměnná zahrnuje všechny děti, včetně dospělých v době výzkumu). S ohledem na charakter proměnných jsme omezili výběrový soubor na dotazované do 60 let věku. Regresní analýzy jsme provedli za všechny sledované země ve třech vlnách EVS, pro úsporu místa však prezentujeme podrobné výsledky pouze za rok 2008.

Výsledky všech provedených (tedy nejen zde prezentovaných) analýz ukazují velkou různorodost faktorů osobní spokojenosti podle jednotlivých zemí a období. V průměru zemí došlo mezi roky 1991 a 1999 k výraznému posílení vlivu zachycených objektivních charakteristik na osobní spokojenost, kdy procento jimi vysvětlené variance spokojenosti dosáhlo až jedné desetiny. Uvedený trend však již po roce 1999 nepokračoval, naopak podíl vysvětlené variance se v České republice, Maďarsku a Polsku snížil. Na výkyvech k výjimečně vysokým hodnotám se přitom podílel především faktor příjmu domácnosti, který byl ukázán v předchozí tabulce 2.

Výsledky regresní analýzy za rok 2008 (tabulka 3) dokládají rozmanitost národních situací. Sice vesměs platí, že ženy jsou spokojenější než muži, tyto rozdíly jsou však často nevýznamné, v Rakousku a na Slovensku dokonce žádné. Lidé se středním a zejména s vysokoškolským vzděláním jsou spokojenější než lidé s nižším vzděláním. Výjimkou je opět Rakousko, kde jsou příslušné koeficienty statisticky nevýznamné. Zaměstnanci a zejména pak samostatně činní bývají spokojenější než osoby nacházející se aktuálně mimo trh práce – tyto rozdíly však nejsou v řadě zemí statisticky významné. Status nezaměstnaného je zpravidla silným faktorem nespokojenosti, a to nejvíce v Maďarsku a v obou částech Německa, naopak je statisticky nevýznamný v Polsku a Rakousku. Pokud jde o nepatrný koeficient za Polsko, můžeme ovšem podezírat vedlejší pracovní angažmá formálně nezaměstnaných osob.

Tabulka 3

Determinace osobní spokojenosti objektivními charakteristikami jedinců a domácností v roce 2008 – výsledky regresní analýzy OLS (nestandardizované koeficienty)

Proměnné	CZ	HU	PL	SK	DE(E)	DE(W)	AT
(Constant)	7,31**	5,73**	7,21**	6,85**	5,90**	6,54**	7,22**
Žena	0,19	0,36**	0,17	0,02	0,36*	0,08	-0,06
Věk 30-39	-0,10	-0,19	-0,22	-0,15	-0,25	-0,32	-0,13
Věk 40-49	-0,34	-0,65**	-0,65**	-0,45*	-0,53*	-0,26	-0,21
Věk 50-59	-0,71**	-1,04**	-0,91**	-0,58**	-0,61*	-0,22	-0,29
Vzdělání SŠ	0,17	0,43*	0,33	0,46*	0,67**	0,44**	-0,23
Vzdělání VŠ	0,57**	1,01**	0,44*	0,98**	0,87**	0,63*	-0,37
Zaměstnanec	-0,28	0,14	0,31*	0,20	0,32	0,41*	0,22
Samostatně činný	-0,12	0,22	0,25	0,71**	1,02**	-0,48	0,45
Nezaměstnaný	-0,85**	-1,20**	-0,11	-0,91**	-1,50**	-1,47**	-0,45
Ženatý-vdaná	0,12	0,33	0,22	0,69**	-0,21	0,75**	-0,40*
Rozvedený(á)	-0,59*	-0,59*	-0,15	-0,04	-0,99**	-0,49*	-0,96**
Vdovec-vdova	-0,42	-0,50	-0,28	0,33	-0,86	-0,31	-1,46**
Příjem střední	-0,10	0,20	-0,06	0,11	0,41*	0,01	-0,10
Příjem vysoký	0,27*	0,47**	-0,04	0,19	1,21**	0,43**	0,74**
Jedno dítě	0,27	0,10	-0,35	-0,11	-0,11	-0,18	1,05**
Dvě děti	0,36	0,45	-0,01	-0,47	0,11	-0,08	0,97**
Tři a více dětí	0,34	0,04	0,03	-0,40	-0,01	-0,36	1,24**
R^2 2008	***0,06***	***0,12***	***0,07***	***0,08***	***0,24***	***0,12***	***0,07***
($R^2$1999)	*0,08*	*0,18*	*0,11*	*0,06*	*0,16*	*0,08*	*0,03*
($R^2$1991)	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,02*	*0,04*	*0,08*	*0,03*

Zdroj: European Values Study (vlastní výpočet). N=21 770.

Statistická významnost: * p-value nižší než 0,05, ** p-value nižší než 0,01.

Pouze dotazovaní do 60 let věku. Opominuté kategorie v regresní analýze jsou následující: věk do 30 let, vzdělání základní, ekonomický status „jiný“, rodinný stav svobodný-svobodná, příjem nízký, děti žádné. Zkratky pro vzdělání SŠ=středoškolské, VŠ=vysokoškolské.

Spokojenost se životem s věkem klesá, statisticky významně však jen v tranzitivních zemích včetně bývalé NDR. Jde v podstatě o jediný systémový rozdíl nasvědčující odlišnému zakotvení sociálních politik a životních osudů v netranzitivních zemích. Z hlediska vlivu rodinné situace ukazuje regresní analýza značné rozdíly, které však dosahují vyšší statistické významnosti jen v některých zemích. Lidé žijící v manželství jsou vesměs spokojenější v porovnání se svobodnými osobami. Oproti nim spokojenost rozvedených osob je všude výrazně nižší, přičemž ve většině zemí jde o statisticky velmi významný faktor. Pokud jde o spokojenost ovdovělých osob, je jen o něco málo vyšší než spokojenost rozvedených. Děti v rodině přispívají k osobní spokojenosti jednoznačně pouze v Rakousku, jinak je jejich vliv statisticky nevýznamný.

3.4 Osobní spokojenost a subjektivní charakteristiky

V analýzách usilujících o vysvětlení subjektivního blahobytu se kromě příčin spojených s objektivními charakteristikami jednotlivce a domácnosti často používají subjektivní indikátory. Jinými slovy, celková spokojenost se životem je vysvětlována spokojeností v dílčích oblastech zdravotního stavu, zaměstnání, rodinného života, popřípadě i spokojeností s veřejnými službami, politickými svobodami, možnostmi občanské participace apod. Analýzy jsou koncipovány podle dostupnosti příslušných proměnných. V tomto ohledu jsou ovšem dotazníky EVS (na rozdíl od šetření ESS) nedostatečné, neboť dotazy na spokojenost s materiálními podmínkami života a rodinou v nich chybí.

Jediná explicitní otázka na spokojenost v dílčí oblasti se v EVS týká zaměstnání, tu však můžeme použít pouze pro zaměstnané osoby. Náhradním řešením je použít otázku ze sady hodnocení důležitosti šesti oblastí (práce, rodiny, přátel a známých, volného času, politiky a náboženství) s možnosti čtyř variant odpovědi od „velmi důležitá“ po „vůbec ne důležitá“. Z této sady je oblast práce jedinou, jejíž hodnocení ovlivňuje osobní spokojenost na statisticky významné úrovni, byť slabě. Druhou položkou, kterou zahrnujeme do analýzy, je pak hodnocení osobního zdravotního stavu, kdy dotazovaný měl ohodnotit, zda jej považuje za velmi dobrý, dobrý, ucházející, špatný nebo velmi špatný. Uvedená otázka však nebyla položena ve výzkumu roku 1999.

Ze srovnávacích analýz zjišťujeme, že vysvětlující schopnost sebehodnocení zdravotního stavu přesahuje explanační sílu všech objektivních charakteristik dohromady. Porovnání let 1991 a 2008 přitom ukazuje, že váha této proměnné v čase narostla (s výjimkou západního Německa). Nárůst zaznamenalo i hodnocení důležitosti práce, byť se pohybuje na mnohem nižší úrovni. Zejména stoupl význam spokojenosti s prací pro celkovou spokojenost ekonomicky aktivních osob, jehož váha se v České republice, na Slovensku a v bývalé NDR v průběhu sledovaného času zdvojnásobila, přičemž i v ostatních zemích se výrazně zvýšila. Z množství provedených analýz předkládáme opět pouze výsledky za rok 2008, přičemž podobně jako v tabulce 2 uvádíme koeficient determinace z analýz, v nichž prediktory jsou subjektivní a objektivní faktory vložené do nich v různém pořadí (tabulka 4).

Vysvětlující schopnost hodnocení zdravotního stavu pro celkovou spokojenost se vesměs pohybuje okolo 10 %, nižší je v Polsku a na Slovensku. Hodnocení významu práce (u dotazovaných v aktivním věku) odděluje středoevropské tranzitivní země od Německa (včetně bývalé NDR) a Rakouska. Tento rozdíl je výrazný, i pokud jde o vliv spokojenosti s prací na celkovou osobní spokojenost (u ekonomicky aktivních osob). V tomto ohledu se sledované země dělí do tří skupin – nejnižší je uvedený vliv na Slovensku a v Polsku (ale i tam dosahuje 10% vysvětlené variance), vyšší je v Maďarsku a České republice, přičemž nejvyšší je v obou částech Německa a Rakousku. Váha subjektivních proměnných zůstává rozhodující i v případě, kdy do analýzy vložíme nejprve objektivní proměnné, k nimž přispívají 10–20% variance osobní spokojenosti.

Tabulka 4
Determinace osobní spokojenosti subjektivními a objektivními charakteristikami jedinců a domácností v roce 2008 – výsledky regresní analýzy OLS (R^2*100)

Proměnné	CZ	HU	PL	SK	DE(E)	DE(W)	AT
Všichni dotazovaní:							
1. Hodnocení důležitosti práce	1,4	3,7	0,1	1,6	6,5	5,0	7,2
2. Hodnocení zdravotního stavu	10,1	12,5	11,4	11,2	14,1	10,3	13,4
3. Σ subjektivní charakteristiky	10,8	14,8	11,6	12,2	19,6	14,6	18,2
4. Σ objektivní charakteristiky (tabulka 3)	6,4	11,7	6,9	8,2	23,8	12,6	6,6
5. Subjektivní a objektivní charakteristiky	13,2	20,9	11,8	16,1	35,8	24,9	21,8
Ekonomicky aktivní dotazovaní:							
1. Spokojenost s prací	16,4	11,7	6,2	11,9	24,3	19,8	23,9
2. Hodnocení zdravotního stavu	10,3	10,1	7,8	6,9	11,4	11,8	11,5
3. Σ subjektivní charakteristiky	23,0	20,0	11,6	16,1	29,2	25,0	27,7
4. Objektivní charakteristiky (tabulka 3)	3,5	6,1	1,5	3,2	14,1	10,5	7,3
5. Σ subjektivní a objektivní charakteristiky	24,0	22,8	11,7	16,7	35,2	31,5	30,0

Zdroj: European Values Study (vlastní výpočet). N=21 168 a 15 006. Podle F-testů jsou modely statisticky významné. Pouze dotazovaní do 60 let věku.

Poznámka: Souhrny v řádcích 3 a 5 nejsou součtem veličin uvedených v předchozích řádcích, nýbrž výsledkem dalších regresních analýz zahrnujících uvedené vysvětlující proměnné.

Výsledky analýz „subjektivních faktorů“ osobní spokojenosti nejsou ovšem nijak překvapivé. Ve skutečnosti totiž nejde o žádné externí faktory celkové osobní spokojenosti, nýbrž naopak o její konstitutivní složky. Jakkoli zahrnutí takovýchto proměnných do modelů, které vysvětlují varianci štěstí nebo osobní spokojenosti, je v empirických analýzách SWB běžné, jde podle našeho názoru o postup nanejvýš problematický, neboť vysvětlující proměnné jsou v úzkém vztahu s vysvětlovanou proměnnou. Vždyť z čeho jiného by se měl skládat spokojený život než z uspokojivé práce, dobrého zdraví a spokojeného rodinného života?

3.5 Osobní spokojenost v makro-mikro syntéze

Nyní se opět vracíme od individuálních charakteristik k makro-proměnným, resp. obě roviny propojujeme. Otázka zní, co působí na osobní spokojenost silněji, zda ekonomika země, anebo rysy jednotlivců. Lépe řečeno, které z těchto charakteristik spíše převažují v jejich interakci? Jak uvádí Petra Böhnke: „Většina studií se zabývá dopadem životních podmínek na spokojenost se životem na mikroúrovni. Ačkoli výzkum potvrzuje, že subjektivní blahobyt má jak individuální, tak společenské faktory, jejich interakce zůstává dosti nejasná“. Autorka dospívá k závěru,

že „kvalita společnosti se započítává dvakrát: jednak na agregátní úrovni, měřené prostřednictvím charakteristik odlišujících jednu zemi od druhé, jednak na individuální úrovni, měřené pomocí indikátorů percepce“ (Böhnke, 2008, ss. 190 a 208). Existuje několik dalších pokusů o rozlišení mezi makro- a mikro- faktory životní spokojenosti. Astra N. Bonini (2008) testovala vliv národního bohatství, lidského rozvoje a životního prostředí, spolu s individuálními charakteristikami, na životní spokojenosti na základě dat čtyř vln WVS od roku 1981 v 63 zemích. Poměr efektů na úrovni jednotlivců a zemí stanovila na 81:19 procentům. Podle jejího zjištění většinu variance mezi zeměmi vysvětlují regionální rozdíly – autorka má ovšem na mysli opravdu velké regiony, jaké představuje celá východní Evropa včetně nástupnických zemí bývalého Sovětského svazu.

V našem postupu jsme nejprve provedli analýzu rozptylu s náhodnými efekty, která ukazuje, jaká část variance spokojenosti je způsobena rozdíly mezi zeměmi a jaká část zbývá na rozdíly na úrovni jednotlivců. Výsledky především potvrzují existenci variance mezi zeměmi v indikátoru osobní spokojenosti (tabulka 5, poslední řádek). Tato variance posílila k roku 1999 a poté poklesla na nejnižší úroveň. To dokládá naše předchozí zjištění (viz graf 1) ohledně posílení rozdílů mezi zeměmi v 90. letech a poté jejich výrazného oslabení. Ve všech výzkumech však naprostá většina vysvětlené variance padala na vrub individuálních charakteristik.

Do víceúrovňové analýzy s náhodnými intercepty a fixními sklony jsme nejprve vložili všechny individuální charakteristiky a tři makro-ukazatele: HDP na obyvatele, míru nezaměstnanosti a průměrnou délku života. Po zjištění slabé významnosti druhých dvou zmíněných makro-ukazatelů jsme ponechali pouze první z nich, který dává v letech 1991 a 1999 významné výsledky (tabulka 5, první řádek). Výsledky prezentujeme pouze v jednom kumulativním pořadí: nejprve odčerpáváme vliv HDP, poté individuální objektivní charakteristiky a nakonec individuální subjektivní charakteristiky.

V jednotlivých sloupcích tabulky 5 jsou uvedeny podíly variance vysvětlené zahrnutými proměnnými. Výše HDP vysvětlovala největší část celkové variance v roce 1999 a poté již žádný vliv neměla (záporné koeficienty jsou statisticky nevýznamné). Vliv subjektivních charakteristik se vyvíjel opačně – již v roce 1991 vysvětlovaly značnou část celkové variance a v roce 2008 jejich vliv opět zesílil. V případě ekonomicky aktivních osob pozorujeme ještě silnější efekt, a to i v roce 1999 (přestože chyběla proměnná hodnocení zdravotního stavu). Také vliv objektivních individuálních charakteristik během zkoumaného období mírně sílil.

Výsledky analýz rovněž ukazují, jak se jednotlivé proměnné podílejí jednak na části variance způsobené rozdíly mezi zeměmi, jednak na části způsobené rozdíly na individuální úrovni, tj. v rámci zemí. Variance mezi zeměmi byla největší v roce 1999 a tehdy byl také nejsilnější vliv HDP, jehož výše vysvětlovala 84% variance mezi zeměmi pro všechny dotazované a 79% pro ekonomicky aktivní.

Tabulka 5

Víceúrovňová analýza osobní spokojenosti – rozdělení vysvětlené variance na části připadající na HDP země a individuální charakteristiky v letech 1991–2008 (%)

	1991			1999			2008		
Proměnné	**celkem**	**mezi zeměmi**	**v rámci zemí**	**celkem**	**mezi zeměmi**	**v rámci zemí**	**celkem**	**mezi zeměmi**	**v rámci zemí**
Všichni dotazovaní do 60 let									
HDP země	3,9	58,0	0,0	10,1	84,1	0,0	-0,8	-13,7	0,0
Plus objektivní charakteristiky	7,8	58,0	4,2	17,8	78,9	9,5	10,5	33,4	9,1
Plus subjektivní charakteristiky[1]	15,3	76,3	10,9	18,1	79,4	9,8	18,7	43,2	17,1
Podíly variance mezi zeměmi a v rámci zemí (%)	100,0	6,7	93,3	100,0	12,0	88,0	100,0	6,1	93,9
Ekonomicky aktivní dotazovaní do 60 let									
HDP země	4,2	59,8	0,0	10,7	79,3	0,0	-0,1	-4,4	0,0
Plus objektivní charakteristiky	6,0	55,5	2,2	13,6	71,3	4,5	4,5	15,4	4,1
Plus subjektivní charakteristiky[2]	21,5	80,9	16,9	26,1	80,5	17,6	24,5	44,7	23,8
Variance (%)	100,0	7,1	92,9	100,0	13,5	86,5	100,0	3,4	96,6

Zdroj: European Values Study (vlastní výpočet). N=21 168 a 15 006. Podle F-testů jsou modely statisticky významné.

1 Za rok 1999 je zahrnuta pouze proměnná důležitosti práce.

2 Za rok 1999 je zahrnuta pouze proměnná spokojenosti se zaměstnáním.

Poznámka: V první části týkající se všech dotazovaných osob do 60 let je za oblast práce zahrnuto hodnocení její důležitosti v rámci šesti oblastí životních aktivit. Ve druhé části týkající se pouze ekonomicky aktivních osob je zahrnuta otázka na spokojenost s aktuálně vykonávaným zaměstnáním.

Značnou část variance mezi zeměmi vysvětlují rovněž subjektivní charakteristiky, a to zejména v roce 1991 a dále pak v roce 2008, kdy už byl ale patrný také vliv objektivních individuálních charakteristik. Podobně varianci spokojenosti v rámci zemí v letech 1991 a 2008 vysvětlovaly subjektivní charakteristiky lépe než objektivní. V roce 1999 byl naopak silnější vliv objektivních charakteristik, nicméně za tento rok není indikace subjektivních charakteristik srovnatelná.

4. Závěr a diskuse

Problémem analýz vztahujících k sobě subjektivní indikátory (získávané na malých výzkumných souborech) a makroekonomické ukazatele (založené na agregátní statistice) je omezená možnost určení síly tohoto vztahu. Jestliže jej vyjadřujeme pomocí korelace na úrovni zemí (jak je v ekonomické literatuře obvyklé), nemůžeme nic říci o tom, jaký díl z variance spokojenosti padá na vrub hospodářské výkonnosti země a jaký díl připadá na jiné významné faktory. K nim patří charakteristiky osob

a domácností, ale také širší podmínky života ve společnosti dané rozsahem veřejných statků a přístupem k nim, výkonností státní správy, životním prostředím, sociální zajištěním a celkovým bezpečím. To vše s HDP souvisí, zdaleka však ne kauzálně, neboť jde také o způsob jeho rozdělování.

V tomto článku jsme se pokusili na uvedenou otázku alespoň částečně odpovědět na základě komparativní evidence za středoevropské země. V prezentaci dat jsme opsali oblouk od jednoduché korelační analýzy vztahu mezi HDP a spokojeností občanů (zobrazené v grafech), přes charakteristiky dotazovaných osob a jejich domácností, až k víceúrovňové analýze dovolující oddělit makro- a mikro-determinanty. Výsledky ukazují proměnlivou váhu obou typů determinant, ovšem s naprostou převahou individuálních faktorů, tedy rozdílů v rámci zemí, nikoli mezi nimi. Analýzy jsou také vcelku výmluvné, pokud jde o odlišení obou dekád zachycených výzkumy EVS. Samozřejmě přesně nevíme, zda byl některý rok takzvaně zlomový a vůbec už neurčují, zda to byl právě výzkumem zachycený rok 1999.

V roce 1991 byla osobní spokojenost do značné míry sycena nadšením ze změny režimu a nabytých politických svobod. I když byla její úroveň nižší v tranzitivních zemích než v Rakousku a západním Německu, rozdíly nebyly zdaleka tak velké, jak by odpovídalo obrovské mezeře v životní úrovni mezi Východem a Západem. Také tranzitivní země si byly blíže z hlediska spokojenosti než z hlediska HDP, což dokumentuje nízké procento variance spokojenosti vysvětlené rozdíly mezi zeměmi. S vyprcháváním entusiasmu z režimní změny ovšem nabývaly materiální podmínky na významu. K roku 1999 se sledované země od sebe vzdálily a rozložily podél delší osy spokojenosti. V uvedeném roce byla korelace mezi osobní spokojeností a HDP nejsilnější. K roku 2008 však váha rozdílů mezi zeměmi poklesla na minimum a ze středoevropského jádra se oddělily Maďarsko a území bývalé NDR s výrazně méně spokojenou populací.

Pokud jde o pozici Maďarska, musíme ovšem odkázat na četné studie a výzkumy, které poukazují na zakořeněný pesimismus maďarského národa, který je mj. dokládán vysokou mírou sebevražednosti a nízkým průměrným věkem dožití. Podle Gallup World Poll z roku 2009 (Gallup Global Wellbeing, 2010) skončilo Maďarsko jako 117. ze 120 zemí, pokud jde o hodnocení aktuální situace a vyhlídky do budoucna – za ním se umístilo už jen Zimbabwe, Haiti a Burundi, tedy s Maďarskem naprosto nesrovnatelné země s nepatrným národním důchodem a extrémní chudobou. V komentáři ke zmíněným výsledkům hovořil sociolog Elemér Hankiss o naříkavých Maďarech a historik András Gerő upozornil na národní hymnu, jejíž text je jednou litanií na špatný osud národa (Hungarian pessimism, 2009).

Pokud jde o bývalou NDR, výsledky výzkumů EVS týkající se úrovně spokojenosti populace v porovnání s obyvatelstvem starých spolkových zemí se výrazně liší od jiného významného zdroje, kterým je německý socio-ekonomický panel (SOEP) realizovaný na souboru mnohem větším než EVS. Výsledky z tohoto zdroje ukazují mnohem příznivější poměr osobní spokojenosti mezi dříve oddělenými částmi země. Osobní spokojenost byla v nových spolkových zemích na počátku sjednocení na úrovni 82 % ukazatele ve starých spolkových zemích, rychle však vystoupala na 92 % v polovině 90. let a 94 % od roku 2008 (SOEP 2013, s. 105). Výzkum EVS však ještě za rok

2008 udává poměr 85 %, tedy o 10 procentních bodů nižší. Rozdíly zjištěné výzkumem EVS nejsou tedy jednoznačné.

Graf 2
Vývoj osobní spokojenosti podle Eurobarometru v letech 2001–2012

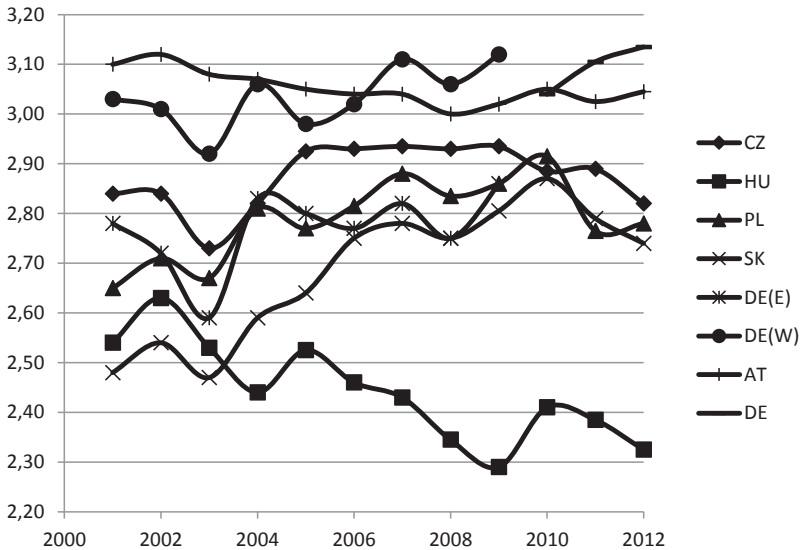

Zdroje: World Database of Happiness (2000–2010), Standard Eurobarometer 74–78.
Poznámka: Osobní spokojenost je v průzkumech Eurobarometru měřena na škále 1–4, v odpovědích na otázku „Jak jste celkově spokojen se životem, který vedete?“ s následujícími variantami odpovědí: velmi spokojen, vcelku spokojen, ne moc spokojen a zcela nespokojen.

Na závěr je třeba všimnout si vývoje po roce 2008, kterým jsme zde museli uzavřít analýzy výzkumů EVS. Právě v tomto roce padla banka Lehman Brothers a vyspělé země se vydaly na sestupnou dráhu finanční krize a posléze ekonomické recese. K charakteristice dalšího vývoje v oblasti subjektivního blahobytu můžeme využít zejména dvou zdrojů, totiž pravidelných průzkumů Eurobarometru a jednorázových výzkumů EQLS z let 2007 a 2012. V obou případech však musíme rezignovat na podrobnější analýzy srovnatelné s analýzami EVS. Jednak jde o soubory mnohem menší (řádově 1000 dotazovaných), jednak přístup k individuálním datům pro analýzy je mnohem obtížnější. Omezujeme se tedy na data z publikovaných tabulek.

Pro obraz kontinuálního trendu používáme průzkumů Eurobarometru, v nichž je kladen dotaz na spokojenost ve čtyřech slovních variantách. Protože do roku 2004 byly odpovědi sbírány jednou ročně a poté již dvakrát ročně, počínaje rokem 2005 jsme zprůměrovali výsledky z jarních a podzimních průzkumů. Bohužel však od roku 2009 nejsou z Eurobarometru dohledatelné údaje odděleně za východní a západní část Německa, takže pro poslední roky uvádíme pouze výsledky za Německo jako celek.

Jak ukazuje graf 2, ze sledovaných zemí poklesla osobní spokojenost po roce 2010 v Maďarsku a na Slovensku a po roce 2011 také v České republice. V Polsku se spokojenost propadla v roce 2011, poté se však mírně zvýšila. Data za Rakousko nasvědčují

stabilitě, za Německo dokonce zlepšení situace po roce 2010. V rámci zachycené dekády se ukazatel spokojenosti propadl nejhlouběji po roce 2010 v Maďarsku. V ostatních tranzitivních zemích (a také v západním Německu) zůstal prozatím dolním bodem rok 2003. Když proložíme průběhy v jednotlivých zemích přímkami (které v grafu 2 z úsporných důvodů neuvádíme), pak v uvedené dekádě zaznamenala mírný růst spokojenosti Česká republika (sklon přímky činí 0,0067), rychlejší vzestup Polsko a Slovensko (sklony přímek 0,0145 a 0,0327) a pronikavý sestup Maďarsko (sklon přímky -0,0235).

Pokud jde o další datový zdroj, kterým jsou výzkumy EQLS, srovnání let 2007 a 2012 ukazuje pouze nepatrný pokles v indikátoru osobní spokojenosti v České republice a na Slovensku, který činí dvě a tři desetiny bodu na desetibodové škále. Naopak v Maďarsku a v Polsku se průměrná spokojenost o dvě desetiny bodu pozvedla. Indikátor spokojenosti v Německu nezaznamenal žádnou změnu, v Rakousku došlo k jejímu růstu o téměř celý procentní bod, což byl zcela výjimečný vývoj. Celkově z EU-27 deklarovala zhruba polovina zemí pokles a druhá polovina vzestup, takže průměr zůstal v obou letech na stejné úrovni (Eurofound 2012, s. 31).

Jako poslední zdroj dat uveďme výzkum *Life in Transition,* který poskytuje srovnání let 2006 a 2010. Podle něho se ze zemí našeho zájmu osobní spokojenost zvýšila v Polsku a snížila na Slovensku a v Maďarsku, přičemž v České republice zůstala na stejné úrovni (EBRD 2011). V roce 2010 byla v tomto výzkumu rovněž položena otázka, zda dotazovaná domácnost v posledních dvou letech byla dotčena dopady ekonomické krize jako zejména ztrátou zaměstnání některého z jejích členů, nuceným skončením podnikání, snížením mzdy nebo jejím nevyplacením. Odpovědi „velmi značně“ byly nejčastější v Maďarsku (téměř 30 %), časté v Polsku (8 %), méně časté na Slovensku (4 %) a nepatrné v České republice (2 %).

Výsledky různých výzkumů se tedy liší nejen v úrovních zjištěné spokojenosti, ale rovněž v zachycených trendech. Rozdíly mezi datovými zdroji jsou však jen mírně, neboť také evidované posuny jsou ve většině případů velmi malé. Celkově se však ukazuje, že ekonomická recese se zatím neprojevila v nějakém dramatickém obratu v indikátoru osobní spokojenosti, tak jak je sledován v různých postojových výzkumech po roce 2008.

Doposud existující údaje o subjektivním blahobytu mají ovšem jednu společnou vadu, totiž že jejich podkladem jsou malé výzkumné soubory. Příslušné výzkumy přitom zachycují pouze postoje a názory a nikoli širší okruh objektivních životních okolností, jež bychom měli znát pro identifikaci všech souvislostí deklarované spokojenosti. Muselo uplynout celých pět let od autoritativního doporučení význačných autorů tzv. Sarkozy zprávy (CMEPSP 2009), aby subjektivní indikátory blahobytu byly sledovány ve velkých statistických šetřeních. Teprve v roce 2013 byly do modulu “Well-being” unijního šetření EU-SILC zařazeny dotazy na spokojenost se životem a její různé aspekty. Jeho výsledky budou mít zásadní význam pro ověření dosavadních zjištění týkajících se úrovně spokojenosti a jejích determinant.

Literatura:

BARTOLINI, S.; BILANCINI, E.; SARRACINO, F. 2011. Predicting the Trend of Well-Being in Germany: How Much Do Comparisons, Adaptation and Sociability Matter? SOEP Papers on Multidisciplinary Panel. 2011, No. 414. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.

BARTOLINI, S.; MIKUCKA, M.; SARRACINO, F. 2012. Money, Trust and Happiness in Transition Countries: Evidence from Time Series. Working Paper 2012, No. 4. Luxembourg: CEPS/ INSTEAD.

BÖHNKE, P. 2005. First European Quality of Life Survey: Life satisfaction, Happiness and Sense of Belonging. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

BÖHNKE, P. 2008. Does society matter? Life satisfaction in an enlarged Europe. *Social Indicators Research.* 2008, Vol. 87, pp. 189–210.

BONINI, A. N. 2008. Cross-national variation in individual life satisfaction: Effects of national wealth, human development and environmental conditions. *Social Indicators Research.* 2008, Vol. 87, pp. 223–236.

BURDA, M. C.; HUNT, J. 2001. From Reunification to Economic Integration: Productivity and the Labor Market in Eastern Germany. Brookings Papers on Economic Activity. 2001, No. 2.

CAMPOS, N. F.; CORICELLI, F. 2002. Growth in transition: What we know, what we don't, and what we should. *Journal of Economic Literature.* 2002, Vol. 40, pp. 793-836.

CMEPSP 2009. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Dostupné na: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr

DELHEY, J. 2004. Life satisfaction in an Enlarged Europe. Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

EASTERLIN, R. A. 2009. Lost in transition: life satisfaction on the road to capitalism, *Journal of Economic Behavior and Organization.* 2009, Vol. 71, No. 1, pp. 130–45.

EASTERLIN, R. A.; PLAGNOL, A. C. 2008. Life satisfaction and economic conditions in East and West Germany pre- and post-unification. *Journal of Economic Behavior and Organization.* 2008, Vol. 68, pp. 433–444.

EBRD 2011. *Life in Transition. After the Crisis*. London: European Bank for Reconstruction and Development.

EUROFOUND 2012. *Third European Quality of Life Survey. Quality of life in Europe: Impacts of the crisis*. 2012, Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-897-1099-2.

FRIJTERS P.; HAISKEN-DENEW, J. P.; SHIELDS, M. A. 2004a. Money does matter! Evidence from increasing real income and life satisfaction in East Germany following reunification. *The American Economic Review.* 2004, Vol. 68, pp. 730–740.

FRIJTERS, P.; SHIELDS, M. A.; HAISKEN-DENEW, J. P. 2004b. Investigating the patterns and determinants of life satisfaction in Germany following reunification. *Journal of Human Resources.* 2004, Vol. 68, pp. 649–74.

Gallup Global Wellbeing 2010. The Behavioral Economics of GDP Growth. Dostupné na http://www.gallup.com/poll/126965/gallup-global-wellbeing.aspx.

GRAHAM, C. 2009. *Happiness around the World. The Paradox of Happy Peasants and Miserable Millionaires*. Oxford: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0199549052.

GRUEN, C.; KLASEN, S. 2005. Has transition improved well-being? An analysis based on income, inequality-adjusted income, non-income, and subjective well-being measures Working Paper No. 4. Cape Town: Economic Research Southern Africa.

HAYO, B.; SEIFERT, W. 2003. Subjective economic well-being in Eastern Europe. *Journal of Economic Psychology.* 2003, Vol. 24, No. 3, pp. 329–348.

HAMPLOVÁ, D. 2004. Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory. *Sociologické studie/ Sociological Studies*. 2004, No. 6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

HAMPLOVÁ, D. 2006. Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review.* 2006, Vol. 42, No. 1, pp. 35–55.

HELLIWELL, J. F. 2003. How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic Modelling.* 2003, Vol. 20, No. 2, pp. 331–360.

Hungarian pessimism: Who and why? 2009. Dostupné na http://hungarianspectrum.wordpress.com/2009/10/08/hungarian-pessimism-who-and-why/.

INGLEHART, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. 1977, Princeton University Press. ISBN-10: 0691075859

MALEŠEVIĆ PEROVIĆ, L. 2008. Subjective economic well-being in transition countries: Investigating the relative importance of macroeconomic variables. *Financial Theory and Practice*. 2008, Vol. 32, No. 4, pp. 519–537.

MYSÍKOVÁ, M.; VEČERNÍK, J. 2013. Subjective well-being and job satisfaction across Europe: differences between and within regions. *Post-Communist Economies.* 2013, Vol. 25, No. 4, pp. 539–556.

OECD 2008. *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD. ISBN 9789264044180.

OECD 2011. *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. Paris: OECD. ISBN 9789264111639.

RAGNITZ, J. 2009. East Germany today: Successes and failures. CESifo DICE Report No. 4, 51-58. Dostupné na http://www.cesifo-group.de/portal/pls/portal/docs/1/1192894.PDF.

SANFEY, P.; TEKSOZ, U. 2007. Does Transition Make You Happy? *Economics of Transition.* 2007, Vol. 15, No. 4, pp. 707–731.

SELEZNEVA, E. 2011. Surveying transitional experience and subjective well-being: Income, work and family. *Economic Systems*. 2011, Vol. 35, No. 2, pp. 139–157.

SIROVÁTKA, T.; SAXONBERG, S. 2011. Life satisfaction and happiness in the Czech Republic. In GREVE, B. (ed.). *Happiness and Social Policy in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 2011, pp. 11–30. ISBN 978-1-84844-574-1.

SOEP 2013. SOEP Monitor Person 1984-2011. SOEP Survey Papers Series E. 2013, No. 119. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.

STANCA, L. 2010. The geography of economics and happiness: Spatial patterns in the effects of economic conditions on well-being. *Social Indicators Research*. 2010, Vol. 95, pp. 115–133.

TVERSKY, A.; KAHNEMAN, D. (1991). Loss aversion in riskless choice: A reference dependent model. *Quarterly Journal of Economics.* 1991, Vol. 106, pp. 1039–1061.

VEČERNÍK, J. 2012. Subjektivní indikátory blahobytu: přístupy, měření a data. *Politická ekonomie.* 2012, Vol. 60, No. 3, pp. 291–308.

Použité databáze:

Světová banka – http://data.worldbank.org/indicator

Statistické ukazatele podle spolkových zemí Německa – Der Arbeitskreis Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder – http://www.vgrdl.de/Arbeitskreis_VGR/ a http://www.vgrdl.de/Arbeitskreis_VGR/info.asp Tabelle R1B1

World Database of Happiness – http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/

Eurobarometer, interactive search system – http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/

World Values Survey (WVS) – http://www.worldvaluessurvey.org/index_surveys

European Values Study (EVS) – http://www.europeanvaluesstudy.eu/

European Social Survey (ESS) – http://www.europeansocialsurvey.org/

The European Quality of Life Survey (EQLS) – http://www.eurofound.europa.eu/surveys/eqls/2011/

Zkratky výzkumů:

ESS	European Social Survey
EVS	European Values Study
EQLS	European Quality of Life Survey
ISSP	International Social Survey Programme
NEB	New Europe Barometer
WVS	World Values Survey
SOEP	(German) Socio-Economic Panel
EU-SILC	European Union Statistics on Income and Living Conditions

Zkratky zemí:

CZ	Česká republika
HU	Maďarsko
PL	Polsko
SK	Slovensko
DE(E)	východní Německo (bývalá NDR)
DE(W)	západní Německo
DE	Německo (celé)
AT	Rakousko

SUBJECTIVE WELL-BEING IN THE CZECH REPUBLIC AND CENTRAL EUROPE: MACRO- AND MICRO-DETERMINANTS

Jiří Večerník, Institute of Sociology, Academy of Sciences, Jilská 1, CZ – 110 00 Praha 1 (jiri.vecernik@soc.cas.cz)

Abstract

The article documents the development of life satisfaction in four transitional Central European countries since 1991, in comparison with Germany and Austria. After presentation of data sources and the overview of the literature regarding the effect of transition on life satisfaction, surveys of European Values Study 1991, 1999 and 2008 are analysed together with macroeconomic data. First, satisfaction levels are correlated with GDP and then, individual characteristics of income, gender, education and family status are regressed to as explanatory variables of life satisfaction. While the explanatory power of GDP is found as very weak for the entire period, the effect of objective characteristics has peaked in 1999 and the effect of subjective perceptions in 2008. The survey information on trends after 2008 differs but no dramatic change of the life satisfaction due to the economic recession has so far appeared.

Keywords

Subjective well-being; life satisfaction; Central Europe; transition; economic recession

JEL Classification

I31, I38, Z10, Z18